

bajorországi (rhætiai) galloktól tanulják el magok a rómaiak is a trágyázás alkalmazását és a kétkerekű ekét. De mindenek felett tanuskodnak az azon korbéli kelták műveltségéről műipari emlékeik; míg a galaták a görögökkel jönnek érintkezésbe, elsajátítják a macedon műveltséget, a mit bizonyít az is, hogy érmeiket utánozzák, érem, bélyegeket metszenek, holott mint tudjuk, magok a germánok is csak *Nagy Károly* idejében verik első pénzeiket, addig az Olaszországból bejött boiok az etruszk művészet alakjait hozzák magukkal s bronzból és ezüsből vert edényeik Rómában is keresletnek örvendenek.

Míg Róma uralma alá hajtja az ú. n. alsó Pannoniát — hazánk egyéb vidékein ismét új barbár népek jelennek meg. A Duna és Tisza közti területen a mai magyar alföldön ott vannak a *szarmát jazygok* már a Kr. u. első században s bár rendetlen könnyű lovasságukért lenézik a rómaiak, mégis sokszor nyugtalanítják őket. Később a második században szövetségbe a mai Erdélyben lakó Dákokkal, határozottan támadólag lépnek föl; de Traján császár által leveretnek s ezentúl békés szövetségesei maradnak a rómaiaknak.⁷²

Ugyanazon időben a 2-ik és 3-ik században a mai felső Magyarországon a kis Kárpátoktól a Mátra vonaláig quádok laktak.⁷³ Ugy ezek valamint a jazygokról, illetőleg szokásaikról alig tudunk valamit. A jazygok hadi szokásaikból Ammianus Marcellinus Kr. u. 358 említi, hogy oly picziny lovai vannak, hogy azokból rendszerint kettőt kellett harczba vinni minden lovasnak. A quádokról pedig *Tacitus* mondja,⁷⁴ hogy dolgozni egyáltalán nem szeretnek.

Minden valószínűség arra mutat, hogy a jazygok és quádok Borsodmegye területén is laktak — s azon csiszolt csont-eszközöket, melyeket a muhi és szihalmi őstelepek szolgáltatnak, — megkülönböztetésül a korábbi valószínűleg új kőkorszaki szarvasagancs-szerszámoktól, — valamint a dúsan díszített s jól kiégetett, de nem grafitos edényeket is e népek emlékeinek hiszem.

BORSODMEGYE ŐSTELEPEI.

Költői szépen mondja *Homer* a nagy görög bölcs: «Olyanok az emberek, mint a fák levelei, eljő az őszi szél és behinti vélők a földet; bizony alig van ma már talpalatnyi föld, mely ne volna temető». — És Homernak igaza van, lépten-nyomon rég kihalt nemzetek sírjai fölött járunk — s az oly mindenek fölött gazdag történelmi multtal bíró Borsodmegye bizonyára egész területét sűrűn behintve birja amaz ősnépek emlékeit; épen azért, midőn közelebbi vidékünk őskori emlé-

⁷² *Salamon F.* Budapest az ókorban. I. 175. l.

⁷³ Erdekes, hogy *Zeuss*. «Die Deutschen» című munkájában persa-méd származásuaknak tartja a *scythákat* és köztük a *szarmát jazygokat* is.

⁷⁴ *Tacitus*. Hist. V. k.

kei s azok történetét vázlatosan bemutattam volna; szükségesnek látom, hogy geographiai és topographiai vonatkozásaiban is kellő világításba helyezzem e korszakot s így legalább ez által pótoljam az e helyen ma még lehetetlen chronológiát. Tennem kell ezt annyival is inkább, hogy megérthessük, miért kell *Miskolc*-ot kelta őstelepnek tartanunk. Ha látni fogjuk, hogy miként veszik körül a nevezett várost Szendrő, Muhi, Tard, Szuhogy kelta telepei, természetes lesz előttünk, hogy már csak geographiai fekvésénél fogva is, a mennyiben egy nagyobb folyó partján, patakoktól szeldelt területen a róma és hegység érintkezési pontján egy könnyen védelmezhető völgy torkolatánál feküdtek határunk elhagyott telepei; azt stratégiai szempontokból is megszállották s bizonyára mind ama helyeknek ez volt a közelebbi környéken gyű- és központja, a törzs székhelye, egy kelta metropolis.

Borsodmegye területén őskori leletek és telepek, a fölvett korszakok szerint osztályozva, eddigelé következő helyeken merültek föl:⁷⁵

a) **Kőkorszak.**

1. *Ároktő*, a «Csörsz árka» mellett, obsidián nucleus és *Tridacna Gigas* kagyló teknőjéből készült hosszúkás gyöngy átfurva, *Szalay Ágoston*-féle gyűjteményben. Ismertetve az «Arch. Közl.» 7. k. 182. lap. *Rómer* őstörténelmi térképén feltüntetve és *Rómer* «Résultats généraux du Mouvement archéologique en Hongrie» 13. lapján leírva. Analogia a Dictionnaire arch. d. Gaule époque Celtique. Paris 1878. című mű I. kötet 1. szám alatt.

2. *Bába*. Kőeszközök, kagyló gyöngyök, s egy kő balta (a kassai muzeumban).

3. *Bogács*. A «Tomorvárról» kőalapács. Muzeumi rég. t. napló. 301. 3. sz. Ipolyitól.

4. *Borsodon* egy szétdúlt kőszí maradványait találta Butykay József mérnök.

5. *Borsodmegye* területe közelebbi meghatározás nélkül. Kőtárgyak a kassai muzeumban). Lajstromozta Dr. *Hampel József*. Catalogue de l'exposition préhistorique Budapest. 1876. 28. lap.

Csécs, lásd Nagy-Csécs.

Ders, 1. Tisza-Ders.

6. *Ders puszta*. Kovakő penge. Muz. rég. t. n. 1873. 42. sz.

7. *Diósgyőr*. Három őskori barlanggal. Az elsőben a Kakszi János telkén a várral szemben csepkővel bevont koponyát ástak ki. A másodikat, melyet a fürdő vendéglőse pinczéül használ s a melyen állítólag Egerig lehetett hajdan menni, szerző ásatta meg dr. Sassy János úr kíséretében, 1882-ik évi október hóban. Emberi s állati csont-

⁷⁵ A lelhelyeket Borsodmegyének a bécsi cs. kir. katonai földrajzi intézet által 1871-ben fölvett hadászati térképén jelöltem ki.

törmelékek, apró őskori cserepek s egy örlő-kő kerültek onnan ki. A harmadik, szintén ez alkalommal megásott barlangban az úgynevezett «Kecske-lyukban» a «Király-kut» felett egy kősr (dolmen) romjai fedeztettek fel. Kétségtelen, hogy mindannyi a kőkori ember lakóhelyéül szolgált. (Lásd «Borsodmegyei lapok» 1882. évf. 84. szám. «Nemzet» 1882. évf. 47. szám és szerző fölolvasását az orsz. rég. és embertani társulat ülésében. Szerző cikkét: «Ásatások a diósgyőri barlangokban» «Archæol. Értesítő» új foly. II. kötet 1882. CI—CVII. 1.)

Ecseg, 1. Sajó-Ecseg.

Felső-Tárkány, 1. Tárkány.

Felső-Vadász, 1. Vadász.

Hatvan-miskolczi vasutvonal mentén 1. Miskolcz.

Kürt, 1. Tisza-Kürt.

8. **Miskolcz.** Az Avas-hegyen kovaeszköz-töredékek (1. Muz. r. t. n. 1876. 303, 26.). A hatvan-miskolczi vasut építésénél szarvasagancs-eszközök (Muz. r. n. 1869. 880. 13. sz.) U. o. durva fekete agyag-edények és kőkorszaki tárgyak Butykay József mérnök gyűjteményében Miskolczon.

A m. áll. vaspálya rendezési indóháza mellett pár évvel ezelőtt egy összefüggő nagyobb kőkori tűzpadféle telep maradványai kerültek napvilágra s fájdalom kavics és föld nyerése céljából folytonosan romboltatnak. Tömegesen vannak itt képviselve a legdurvább kova-köpenge-töredékek, szilánkok és csont-eszközök, valamint hasonlóan durva mivű agyag-edénytöredékek. A cserepek közt kevés a díszített s azok is jobbra csak ujj általi benyomogatásokból és zigzag vonalakból állanak. Szerző gyűjteményében van e telepről egy vörös agyagból készült edény egyik darabja, a melynek vastagsága 3 cm.-t is meghalad és így a főzés bármily nagy tűz mellett is lehetetlen volt benne; épen azért urnának vagy díszedénynek tartom. A felsőbb rétegekben a hamu között már szebben díszített és finomabb cserepek is fordulnak elő. Így egy egészen ép kis fekete grafitos csiszolt oldalú bögre ásatott ki, a mely azért érdekes, hogy fenekének gyűszűnyi nagyságú nyujtványa van, a mely miatt könnyen eldül. E lelet már a t. k. bronzkorba látszik bennünket visszavezetni, — legalább a menyire azt az edények igen kétes hitelű typológiájából mondhatjuk. Úgy látszik, hogy nagy kiterjedésű telepünk több egymásután következő nép és nemzedék tanyája lehetett s mindenesetre összefüggésben állott a közel fekvő Hejő-mellék többi őskori telepeivel. (Ismeretve az «Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 35., 36. lap.)

Főlemlítendőnek tartom még azon szarvasagancs-eszközökből álló leletet, a mely városunk határából 1830-ban került *W. Jankovics M.* gyűjteményébe. (Jankovics e tárgyra vonatkozó eredeti levele *Szerző* birtokában.)

9. *Montaj.* Obsidián szilánkok, *Rómer* Résult. Mouvement, őst.

térképe, szöveg 13 1. *Kandra Kabos* «Borsodi őskori leletek» «Arch. Ért.» 10. k. 1876. 50. 1.

10. *Muhi*. Obsidián nyílhegyek, kőbalta töredékek, csont és szarvasagancs-eszközök (1. *Rómer*, Résult. Mouv. 13. 1.) 1878. Aug. 18—22-éig a Magy. Tört. társ. kiküldött bizottsága, melynek célja volt az 1242. évi ütközet terep-viszonyait megállapítani nagy mérvű ásatásokat rendezett a Muhi pusztán. Ez alkalommal szerző is részt vett a munkálatokban és így helyén lévőknek látja észleleteit a meny-nyiben az egész vidék és a miskolci őstelepek viszonyait is megvilágítják — röviden elmondani. *Kandra Kabos* úr kíséretében már a bizottság megérkezése előtt hozzá láttunk az előzetes munkálatokhoz, megásatván a Lapis- vagy Bala-halmot. A feltűnően rendszeres alkotású kerek halom megbontatván — a szokásos hamu és földrétegek váltakozó egymásutánját mutatta. A legfelső rétegben vastárgyak, a következőkben szép mívű edények, a legalsóban pedig kevésbé csiszolt kőbalta töredékek, számos szarvasagancs-részlet mindannyi metszés és csiszolás nyomaival találtattak. Érdekesekek voltak e tűzpad féle vagy konyha-hulladéki telep leletei között a szépen csiszolt csont árák, tük, nyílhegyek és egy szépen átfúrt csont kalapács szarvasagancsból, a melyek a szíhalmiakkal teljesen egyezők s a melyeket mint fentebb már jeleztem volt, — részemről a szarmat jazygok emlékeinek tartok. Jellemző volt még e rétegben egy féllábnyi átmérővel bíró 1 láb magas agyag eszköz, a mely alól és úgy látszik felül is trombitaszerűleg korongban végződik; úgy azonban, hogy alja síma és egészen tömör. Ez eszköz, melynek rendeltetését eddigelé nem tudják, a mint tudom, hazánkban még csak két helyen ásatott ki. Különösen bőven kerültek felszínre őskori telepeinkben oly gyakori felül átfúrt agyag kúpok, a melyeknek rendeltetése szintén kétes. *Rómer* tűzi kutyaának nevezi őket, a melyeknek a tüzelésnél vagy főzésnél lett volna valami rendeltetésök. Némelyek háló sulyoknak és ismét egy másik vélemény szövőszék-nehezékeknek tartja azokat.

Miután e féle agyag kúpok a miskolci őstelepekben is gyakoriak tért veszek magamnak e kérdéshez is szólani. Körülbelől találoán jegyezte ugyan meg *Hampel* tanár úr, midőn e tárgyról szóllottam vele, hogy e kúpok alakjuk és különböző nagyságoknál fogva oly sokfélére lehettek alkalmasok, hogy aligha merítjük ki használatuk lehetőségét ha találgatjuk azt; — mind a mellett azt hiszem, a Muhin kiásott eféle kúpok rendeltetésével legalább a jelen esetben tisztában vagyok. Hálósúlyok nem lehettek, mert legtöbbnyire durván levén kiégetve, a vízben szét kellett ázniok. Ezt volt alkalmam tapasztalni, midőn az 1878-iki miskolci árvízben gyűjteményem víz alá került — s noha csak pár óráig álltak azok benne, midőn a hullámok elvonultak — agyag kúpjaim nagy része szét volt ázva. Ez ellenében azon körülmény, hogy a schweizi czölöp-építmények között épségben emeltettek ki ily kúpok a víz alól — nem bizonyít, — mert

azokat sokszoros iszapréteg védelmezte a víz romboló hatása ellen. De meg oly helyeken is fordulnak elő, a hol halászat éppen nem volt űzhető, pl. a makárhegyi, beregmegyei és a felsővadászi, abauji leletekben — és viszont a Fertő tóból kiásott e korbeli tárgyak között mind gömbölyű és kőből készült hálósúlyok szerepelnek.⁷⁶

Ha jól emlékszem *Keller* állított fel egy eszményi őskori szövőszéket a melynek egyik kiegészítő részét agyag és leginkább kő súlyok képezik. Innen keletkezett a vélemény, a mely a mi kúpjainkat is annak tartja. Azonban ha megvizsgáljuk a Keller-féle szövőszéket,⁷⁷ látni fogjuk, hogy azon a súlyok felényi nagyságúak, gömbölyűek, körülbelől úgy néznek ki, mint egy-egy alma és így nem kúpalakúak.

A fent jeleztem ásatás alkalmával, — a megásott halomnak körülbelől közepe táján a negyedik hamurétegben mintegy három láb átmérőjű területen 11 darab kisebb nagyobb ily agyagkúpot találtunk, körben felállítgatva. Mindegyik darab a szokott helyen át volt fúrva, s oldalain erős égési nyomokat viselt.

Látva azoknak helyzetét és egymáshoz viszonyát, a melyet az ásatások e ciclusánál szintén jelen volt br. *Nyáry Jenő* úr is constalt, meggyőződtem, hogy azok a fentebb említett célok egyikére sem szolgálhattak, hanem igenis symbolikus, vallásos tárgyak voltak. Minden ősnépénél szokásban volt az áldozatoknak legkülönbözőbb alakbani bemutatása. E civilizálatlan törzsek, melyeknek tüzelő helyök volt mindenök, — ha áldozataikat a szertartás méltóságához megfelelő helyen kívánták bemutatni, úgy azt a tűzhelyen kellett elkülöníteniök a többi profanus helytől. Arra szolgáltak tehát szerintem ez agyagkúpok, hogy a füstölő áldozatot körül vegyék. A bennök lévő lyukak pedig valószínűleg apró pálczácskák végeit fogadták magukba, hogy így az egyiket a másikkal összekötve még teljesebbé tegyék a korlátot. A háló és szövőszék súlyok alakja a viszonyoktól függött és változott is, — de az agyagkúpok mindenütt majdnem teljesen egyformák s úgy látszik mindenütt elterjedtek, hova ama bizonyos ős istentisztelet elhatott. Ha ezen föltevésemet idővel talán több hasonló esetek alapján biztosabb alapra állíthatnók, érdekes világot vetne az ama barbár népek vallásos hitére is.

Érdekesek voltak még a «Bala» halmából kiásott tárgyak között az ételes edények növényi és apróbb állatok csont-maradványaival, valamint egy nagy edény, a mely színig töltve volt a közönséges béka-tekenő (*unio pictorum*) héjával, bizonyosságául annak, hogy azt nagyban használták étyszerül. Az állatok csontjai közül meghatározhatók voltak: az eb, sertés, szarvas, bivaly és apróbb kérődzők maradványai. A halakból pedig kettő volt felismerhető, a *Cyprinus Carpio* (potyka) és *Silurus glavis* (harcsa). — Az egész telep leírva, illetőleg

⁷⁶ *Gr. Széchenyi Béla*. Kőkori lelet a Fertő tava medrében. 1876. Budapest.

⁷⁷ *Mittheilungen* der antiquarischen Gesellschaft in Zürich. Dr. Ferd. Keller. «Die keltischen Pfahlbauten in den Schweizerseen. Band XIV., Heft I. 1861. 22. lap.

az ásatás ismertette a «Századok» 1878. VIII. f. 85—89. 1. Szerző cikkében a «Miskolcz» 1878. 69. és 1879. évi 63. számaiban. *Arch. Ért.* új folyam 1881. IV. lap. A kiásott leletek a m. n. Muzeumban, 1. Muz. r. t. n. 1878. 134. sz. 1—102. sz. és szerző gyűjteményében. Nagyobbára muhi edények és hamvvedrek láthatók a jelen értekezésünkhez csatolt I-ső számú táblán is.

Németi, 1. Sajó-Németi.

11. *Nagy-Csécs* a Muhi közelében a Sajó-parton álló «Testhalom» szintén a m. tört. társ. 1878-iki kirándulása alkalmával lett felásva. Csont-eszközök, durva cserepek (1. «Századok» 1878. VIII. f. 88. 1.)

Örös, 1. Sajó-Örös.

12. *Pusztá-Szakáld* = Muhi.

13. *Sajó-Ecseg*, kővésű-töredékek (1. Muz. r. t. n. 1876. 323. sz.) «Várdomb» nevű földhányás.

14. *Sajó-Németi*, Nucleus-töredékek obsidinából, kova szilánkok (1. Muz. r. t. n. 1876. 303. 2—16. sz. *Rómer. Résult. Mouv.* 13. 1.)

15. *Sajó-Örös*, csonteszközök, durva cserepek.

16. *Sajó-Vámos*, őskori cserépedény. *Kandra Kabos* «Borsod-megye az őstörténelmi congressuson» a «Miskolcz» 1876. évi 76-ik számában.

17. *Szalonna*, az ottani erdőben két hegyi patak összefolyásánál vékony cultur-réteg égetetlen, durva cserépdarabokkal és kovaszilánkok. A leletek Csoma József úr gyűjteményében, Devecserben.

18. *Szalonta*. Kun János úr birtokában e lelhelyről van egy kőbalta, melyen a nyéllyuk nem élén, hanem lapján van.

19. *Szihalom*. A megye délnyugoti szélén, Egertől másfél óra távolságra. Magában a faluban több kősir bontatott fel, a melyek mellett szarvasagancs-eszközök és csontkések találtattak. Főtelep azonban az «Árpád» vagy Földvár. Egyike a hazánkban eddigelé legrendszerezesebben felkutatott s legnagyobb konyha-hulladéki halomoknak.

Kőkori tárgyak közül előfordultak még szépen csiszolt kagylós és serpentin kőalapácsok, obsidián-szilánkok, durva szarvas agancsok, cserepek és egy kohóban 9 darab agyag-kúp.

Feltűnő volt, hogy a kő- és csonttárgyak alatt vas- és arany lelet sőt tokos véső öntő-mintái találtattak. Szerintem ez utóbbiak a kelták emlékei, a felettök lévő rétegben pedig oly gazdag mennyiségben képviselt s szépen csiszolt csonteszközök a szarmat-jazyg népektől származnak és semmi esetre sem tartandók a hunok vagy ősmagyarok s egyáltalában nem Árpád emlékének. A névtelen jegyző halomról (Zenoholum, Szinhalom, Szihalom) beszél s természetes is volt, hogy a vezérnek sátorát egy oly magas dombra helyezték, honnan seregét szemmel kísérhesse. Ha csakugyan a szihalmi földvár az, melyen Árpád sátora állott, úgy az már akkor is olyan rétegenként — az ősnépek konyhahulladékaiból megalakult halom volt — s így önkény

elcsúszik az az állítás, hogy azon halom a hátra maradt ősmagyarok vagy bessenyők tüzelőhelyeiből alakult, — mert hiszen akkor hol van az Árpád szinhalma? — De különben is a hunok és ősmagyarok túl voltak azon az állapoton, midőn köveket s csontot használnak fegyverül s eszközökül. Ha hitelt lehet adni ó-kori írók följegyzéseinek; fából szépen faragott oszlopokkal nagy házakat emeltek fejedelmek s vezéreiknek, kocsikat gyártottak, bőrök kikészítésével s fegyverek kovácsolásával foglalkoztak; a riadozó krónikások nyilaik záporától az eget, illetőleg a napot elsötétültnek s kardjukat villámnak mondják. De nem is lehetett az másként — minden ízében jó karddal kellett annak a népnek fegyverezve lenni, a mely — hazánkknak akkor annyi különféle elemektől lakott területén — diadalmasan akart megállani. Őseinktől szerintem csak azon leletek származnak, a melyek a hatvan-miskolci vasut építésénél ásattak ki, t. i. a lócsontvázak kíséretében vas és bronz-sarkantyukkal napvilágra jött temetkezések.

A szihalmi «Földvár» azonban mindenesetre egyike legnevezetesebb s leggazdagabb telepünknek, a mit azon körülmény is eléggé igazol, hogy első megásatása alkalmával 72 darab edényféle, 62 kőeszköz, 26 csontbalta és kalapács, 45 csontvéső, 38 csont-ár, 128 csonttű, 4 szarvas-agancs átfurva, furónak használva, 8 átfurt állatfog és 3 állatkoponya, melyek között legérdekesebb az a bivalyfő, melynek homloka kőkalapácsal van bezúzva, került ki ezen halom belső részéből. — A leletek és ásatások ismertette *Foltiny Jánostól* «Arch. Ért.» III. k. 137. l., «Arch. Ért.» I. k. 126. l. *Rómer* Résult. Mouv. 13. l. *Foltiny János* jelentése a Magy. tört. társulat 1870. júniusi gyűlésén. *Ipolyi Arnold.* «A szihalmi Árpádvári magyar pogánykoriaknak vélt leletek». Kisebb munkái I. k. 515—553. l. *Pulsky Ferencz* bevezetése Sir John Lubbock magyar kiadásához. A leletek a m. n. Muzeumban kiállítva az 1-ső teremben; l. Muz. napló 1871. 64. sz. — L. még *J. Hampel* Catalog. Préhist. 24., 34., 38., 39. l. — *Bárány János* «Az aggteleki barlang mint őskori temető» 28., 29. lapján egészen hasonló tárgyakat mutat be.

20. *Tárkány*. Nucleus. Muz. r. t. n. 1876. 301. sz. Obsidián szilánkok *Ipolyi* gyűjteményében «Arch. Ért.» I. 126. l. és *Rómer* Résult. Mouv. 12. l.

21. *Tisza-Derzs*. Kőbalta töredékei és durva cserepek. Muz. n. 1851. 3. sz. *Rómer* Résult. Mouv. 12. l.

22. *Tisza-Kürth*. A Bori partnál kagylóból hosszukás gyöngy. Muz. n. 1876. 192. sz.

23. *Tisza-Keszi* cserép- és kőeszköz-töredékek az «új temető» melletti dombról. Butykay József mérnök úr gyűjteményében Miskolcra.

24. *Tard*. Kőeszközök; ld. muz. n. 1876. 301. sz.

25. *Trizs* kovakő eszközök. Muz. n. 1876. 323. sz.

26. *Vadász*, a megye határán; kő balták, kő vésők, durva cserepek «Várdomb» nevű földhányás.

Pótlás.

27. *Domaháza*, kovakő eszközök (Hampel Cat. Préhist. 39. l.)

28. *Lád-Besenyő* Balajt mellett, az «Örcze» nevű halomról egy kősimító.

b) Bronz korszak.

E korszaki leleteink épen maga a bronz által határozottatván meg, könnyen osztályozhatók ugyan — de rendszerint a legkülönfélébb változatú edényektől kísértetvén, ezek sokban megnehezítik s kétséssé teszik egy helyes rendszer felállítását.

Az őskori emlékekkel talált agyagművek anyaga, alakja és ornamentikája bármennyire helyeseknek látszanak is, rendszerek alapjául szolgálni, — valóban a legtöbb esetben a legingatagabb támaszúl szolgálnak. Úgy látszik éppen az agyag művek készítésének művészete volt legjobban alávétve ama visszaeséseknek, melyek egy vagy más oknál fogva az őstelepek culturáját érhatték. Az égetetlen fekete cserep mindenesetre megelőzte a jól kiégetett vörös agyagot; de ugyan ezeket együtt találjuk még a fekete graphitos művekkel is. Az agyagművesség tetőpontját érte el a római terra-cották és sigillátákban, — a melyeknek készítését tőlük Pannonia barbár népei is átveszik. — És ime mégis midőn a római befolyás megszűnik, — alig egy félszázad múlva ismét visszaesve találjuk úgy az alakítási képességet mint a műízlést a kőkoriak nevezett formák mellé.

Hiszem ugyan, hogy az agyagművekben is vannak kőkori formák, hogy a fekete graphitos csiszolt edények zízgagos és félköríves valamint körkörös díszekkel bronzkoriak, s hogy talán br. Nyáry Jenő úrnak sikerülni fog az aggteleki barlangban kiásott cserepek alapján ősmagyar agyagművességünk ornamentikájára is némi fényt vetni, mind a mellett a legnagyobb tér itt még hadd legyen a jövő kutatásáé, a tapasztalásé s addig is vessük egybe a meglévő anyagot, következtessünk, — de ne állítsunk határozott tételeket.

Bronzkori telepeink:

1. *Balajt*. 100 frt aranyértékben a m. n. muzeum által 1883. év elején megvásárolt aranylelet. Találtatott a Ragályi Béla úr szőlőjében. Vékony arany sodronyból készült különböző tárgyak voltak, azonban a munkások által szét szedettek annyira, hogy a tárgyak eredeti formája, vagy rendeltetése többé fölismerhető nem volt.

2. *Bába*. Bronz karperecz a kassai muzeumban (l. Hampel. Cat. Préhist. 26. l.) Sodrott bronz karperecz Ipolyi püspök gyűjteményében (l. Hampel-Beszédes. Ant. Préhist. Hongr. II. k. XXIII. Tábla 37. sz.) Diszített cserepek.

3. *Bánfalva*, bronzeszközök és őskori aranyékszerek. «Arch. Közl.» VI. k. 7. l.

4. *Bogács*. Csipkés bronz karikák lefüggő díszekkel, csörgő lemezekkel. (l. Hampel. Cat. Préhist. 41. 42. l.) a «Tomorvárról.» (l. muz. n. 1876. 301. 3. sz. Látható a jelen értekezéshez csatolt II-ik számú táblán.

5. *Borsodmegye Bodva* part. Agyagedények, cserepek (Hampel. Cat. Préhist. 41. l.) muz. n. 1876. 323. 21—25. sz. u. a. 28—43. sz. Réz csatok, kettős bronz tekercs, tokos vésők, réz dárdacsúcs. Muz. n. 1852. 22. sz. Látható a II-ik számú fényképnyomatu táblán.

6. *Borsodfalu*. «Derékegyháza» nevű domb oldalában őskori cserepek. 1876-ban a határban füles vésők és egy bronz kard ásattak ki, melyek innen, Petrovics Gyula term. tud. társulati titkár gyűjteményébe kerültek.

7. *Bóta*. Hat darab réz kard (?) és 4 dárdacsúcs. (l. muz. n. 1858. 17. sz.) Klösz muzeumi fényképei 43. Tábla 16. szám.

8. *Cserépfalu* hamvedrek lelhelye (l. «Magy. Akad. Értesítő» VII. évfoly. 1847. IV. sz. 89. l.)

9. *Mező-Csáth*. Hamvedrek. (l. Kandra Kabos «Borsodi őskori leletek.» Arch. Ért. 10. k. 1876. 46—50. lap).

10. *Diós-Győr*. Az új vasgyár feletti vasút-építés földmunkálatai alkalmával complicált csavarodású, ritka formájú bronz fibula találtott. Jelenleg Csoma József úr gyűjteményében Devecser (Abauj-Torna megyében). Ugyanott közelebbi lelhely megnevezése nélkül, de Borsodmegyéből bronz celtek, lándzsák, fibulák, egy bronz halászhorog és egy agyagsíp.

11. *Dövény*. Hamvedrek, díszített és durvább szürke őskori cserepek. Muz. n. 1876. 323. sz. Őskori érczművelési nyomok salak rétegek agyagöntőcsövek. (Szerző «Őskori érczbányászat nyomai Borsodmegyében». Arch. Ért. XIII. k. 1879. 282. l.)

12. *Edelény*. Bronz kardok, vésők, lefüggő díszek, sodrony-tekercek, lándzsacsúcsok, késpenge, buzogány, szíjvég (Muz. n. 1878. 94. és 1880. 72. sz.) Lásd II-ik számú táblánk.

13. *Egerlövő*, hamvedrek, díszített őskori cserepek.

14. *Felső-Kelecsény*. Őskori érczművelési nyomok, agyagöntő csövek (muz. n. 1876. 323. 17. sz.).

15. *Felső-Nyárád*. Díszített őskori cserepek, bronzeszközök (l. muzeumi fényképek 43. Tábla 16. sz.).

16. *Felső-Vadász* a megye határán a «Várdombban» nagyszámú őskori cserép.

17. *Gelej* őskori cserepek. Maga a pinczékkal átfurt dombcsoportozat a község határában egy gazdag és nagy kiterjedésű őskori telep.

18. *Görömbölyi Tapolcza*, apróbb bronz tárgyak, egy sajátágos alakú

bronz csatt részlete e lelhelyről Bénisz Bertalan úr birtokában Miskolcra.

19. *Hatvan-miskolczi* vasutvonal építésénél Szíhalom táján számos hamveder, bronz fibulák és egy bronz sarkantyú ásattak ki. (Ipolyi. Kisebb munkái I. k. 542. l.)

20. *Hegymeg.* Őskori cserepek.

21. *Ó-Huta* a Bükkben. «*Nagy sáncz*» nevű földváról őskori cserepek és örlőkő töredékek s egy ritka formájú bronz fibula az 1882-ik év végével a m. n. muzeum gyűjteményébe került.

22. *Igriczi.* Hamvedrek. Több darab a község házánál őriztetik, bronz tárgyak, u. onnan (l. muz. n. 1873. 139. sz.)

23. *Imola.* Őskori érczmívelési nyomok, öntő csövek (l. muz. n. 1876. 323. sz.) U. o. füles vésők, buzogány, sodrony-tekercs és egy kis füles véső *vörös rézből*; ez utóbbi Butykay József mérnök birtokában Miskolcra.

24. *Kis-Győr,* a Halomvár és Peter-tető nevű helyeken őskori cserepek, hamvedrek.

25. *Kis-Tálya.* Diszített őskori cserépedények.

26. **Miskolcz.** Lukács István ügyvéd 1847-ben a Sajó mellett a legújabbán épült kőhid alá vezető árokban talált hamvedrekről értesíti a Magy. tud. Academiát. (l. Magy. Acad. Értesítő VII. évfoly. 1847. IV. sz. 89. lap). De már előbb is az 1700-as évek végén merültek fel eféle leletek városunk határában, midőn egy verem-ásás alkalmával nagy mennyiségű hamvedreket ástak ki (Kubinyi értesítése Arch. Közl. II. k. 81. lap). E leletek egy része az egri egyházmegyei múzeumba került. — 1856-ban egy bronz kard és sodronycsattok (fibulák) kerültek Miskolcra a n. muzeum gyűjteményébe (Rómer «Műrégészeti Kalauz» 119. lap. idézve Archiv XXIV. 376.). Legújabbán pedig egy ritka nagyságú csészés markolatú bronz kard jutott innen a Grafenried-féle gyűjteménybe (ösmerteti Hampel József «A magyar honi bronz kardokról» című cikkében Arch. Ért. XI. k. 1877. 54. l.). A rendező pályaudvar mellett 1879-ben fölfedezett őstelep legfelsőbb rétegeiben szépen díszített cserepeket tartalmaz. Természetes, hogy éppen a város területén maradt fenn legkevesebb emlék e korból, mert a folytonos építkezés folytán e helyen voltak azok kezdetől fogva legjobban kitéve a rombolásnak. Lásd II-ik számú táblánk.

27. *Muhi.* A Balahalmánál s a Csüllődombban rendkívüli nagy kiterjedésű urnatemetővel. A hamvedrek alig másfél lábnyi mélységben már elérhetők. Nagyság és alakra nézve a legnagyobb változatosság észlelhető. Uralkodó díszek az apró csücskék, kevésbé a körkörök s túlnyomólag a vonalas combinatiók. Elhelyezésük s berendezésük a rendes. Találtam olykor három-négy kisebb urnát szorosan egy csoportba állítva s egy nagy tállal lefedve. Talán egy család volt? Viszont egy felette nagy edényt, a melyben egymásba rakva még két kisebb volt. Belsejökben ha a rendesen fedő tálat levettük, két

Fényképnymat Divald K. Budapest és Eperjes.

ŐSKORI RÉGISÉGEK BORSOD VÁRMEGYÉBŐL.

Bronz kardok, tokos vésők, lándzsák, csatok, lánczok, karvéd, stb.

vagy több apró bögre, hamvak összeégett koponya- és lábszárcsontok maradványai és legalúl átlag minden 10-ik esetben bronz fibula rendesen rozsz állapotban, gyűrű egyszerű sodronyból háromszor tekerve és ritkább esetben karpereczek voltak találhatók. A Bala vagy Lapis halomból kiásott tárgyak közt érdekesek a fekete graphitos csiszolt s rendkívüli nagy, hegyes bütykökkel ellátott edényrészletek — egypár dúsan díszített apró bögre és sálka s néhány olvasztó-tégely: 1869 ben Kapeller Ferencz királyi tanácsos bronz tekercseket, lemezt, agyag kanalat orsó-gombokat s egy bronz karpereczet végein kígyó fejekkel ajándékoz a m. n. muzeumnak. (l. Arch. Ért. I. 1869. 1877. 62. l. 1879.) Vázák kiállítva az 1876-iki őstörténelmi congressuson Gröber, Szvorényi, az egri egyházmegyei és a budapesti egyetemi muzeumok által (l. Hampel Cat. Préhist. 36, 37, 38, és 91. lapjain.) (Szerző cikkei a «Miskolcz» 1878. 69. és 1879. 63. számaiban.) A leletek föltalálhatók nagyobb részint a m. n. muzeumban. (l. Muzeumi régiségtári napló 1868. 91. sz. 1876. 301. sz. emberarcz agyagból 1877. 4. sz. 1878. 134. sz. Szerző ásatásainak eredménye 102 drb. 1879. 6. sz.) Ipolyi A. gyűjteményében egy bronz lándzsa (l. Hampel-Beszédes. Antiquités. Préhist. Hong. I. V. IX. Tábla, 1. sz. II. k. XXII. T. 1. sz.) Végül szerző és Gröber muhi bérlő gyűjteményei. (Szerző Arch. Ért. Új f. I. 1881. IV. lap. *Nyáry Jenő* Aggteleki barlang. 106, 107. lap. hasonló díszítésű cserepek.) Szerző ugyanott 1883 nyarán egy igen ritka és teljesen ép agyagkanalat ásatott ki.

28. *Nemes-Bikk*. Őskori cserepek.

29. *Novaj*. «Földvár» nevű őstelep; cserepek, szórványosan bronz eszközök (l. Foltiny szíhalmi jelentése és Arch. Ért. 1876. 10. k. 50. lap).

30. *Sályi* határban a «Latorvára» nevű halmon őskori cserepek. (l. Arch. Ért. XIII. k. 199. l.)

31. *Sajó-Németi*, díszített őskori cserepek.

32. *Sajó-Vámos* határában díszített őskori cserepek nagy mennyiségben. (Hampel. Cat. Préhist. 37. l.)

33. *Sajó-Szöged*. Hamvedrek. (l. Muz. n. 1877. 54. sz.) (Arch. Ért. XI. k. 1877. 192. l.)

33. *Senye*, díszített őskori cserepek.

34. *Szalonta*. Hamvedrek, cserepek.

35. *Sajó-Szent-Péter*. Tokos bronzvésők (l. Muz. n. 1878. 44. sz.)

36. *Szihalom*. A «Földvár» középrétegében tokos vésők öntő-mintái (l. Hampel-Beszédes Ant. Préhist. Hong. II. k. XIV. T. 4, 14 és 21. sz.) U. o. bronzrög, bronz fibula, agyagedények nagy változatban a muhi akhoz teljesen hasonlóak. (Hampel. Cat. Préhist. 39. 136. 137: l.) Irodalmát l. fentebb. (Muz. r. t. n. 1876. 301. 34. 35. sz. 1872. 72. sz. 1871. 64. sz.) Végül aranykarikák.

Schliemann, *Hampel* idézve, a szíhalmi korsókat, mint olyanokat hozza fel, melyek a trójaiakkal teljesen megegyeznek s a melyek-

hez hasonlókat látott még Betlehem mellől a British és óegyiptomi sírokból a Louvre muzeumban. (l. Dr. Heinrich *Schliemann*. *Ilios Stadt und Land der Trojaner. Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja*. n. 8. r. Leipzig. F. A. Brockhaus 1881. 440. lap.)

37. *Szuhogy*. Gazdag őskori aranykincs 72 lapos karikából álló aranyláncz (l. Muz. n. 1865. 27. sz.)

38. *Tard*. Bronz csattok, edények bélyegekkel. Bronz sodrott karperecz Ipolyi gyűjteményében. (l. Hampel-Beszédes, Ant. Préhist. Hongr. II. k. XXIII. T. 58. sz.) Muz. n. 1876. 301. sz. (Hampel Catalog 43. l.) Lásd a II-ik számú táblán.

39. *Tardona*. Hamvedrek, cserépkorongok.

40. *Tisza-Derzs*. Bronz gyűrűk, dárdacsúcsok, edények, (ld. Muz. n. 1851. 3. sz.), fibulák (Hampel Catalog 46. l.).

41. *Tisza-Kürt*. Hamvedrek.

42. *Tisza-Tarján*. Diszített cserépedények.

43. *Trizs*. Imola szomszédságában ős érczmívelési nyomokkal.

44. *Uppony*. Őskori kelta aranykincsek lelhelye. Aransodrony karikák, dísztükrök, lemezek, sodronyok (l. Muz. n. 1879. 57. sz.) Ugyane helyen 1844 okt. 14-én egy juhász 160 arany súlynyi 18 darab aransodrony-karikából álló lánczot talált; de e lelet elkallódott. (A nyomozati iratok a budai országos levéltár kincstári irataiban az egri seminarium cleri junioris birtokaira vonatkozó akták közt.) Gyakori szórványos leletek a «Kaliczán». («Arch. Ért.» XIII. k. 1879. 115., 116. l.) Lásd a II. számú táblán lévő sodronyok e helyről.

45. *Valkó*, hamvedrek, diszített őskori cserepek.

46. *Verpelét*. Sodronytekercsek bronzból Plank gyűjteményében (l. «Arch. Közl.» VII. k. «Arch. Ért.» VII. k. 78. l.)

47. *Zsércz*, hamvedrek, diszített őskori cserepek.

c) Vaskorszak.

Telepek: 1. *Muhi*, a Bala halmában kelta vasvágó kések és egy véső-forma ugyanezen anyagból ásattak ki. (Irodalmát l. fentebb.) Az edényeket a pálczatag-dísz jellemzi. B. *Nyáry Jenő* 131. l.

2. *Tar*. Heves- és Borsodmegye határán, a «Tatárhegynek» nevezett fensíkon, tekert csatt és egy kigyó-fejű vas karperecz Ipolyi gyűjteményében (l. «Műrégészeti kalauz» I. 65. l. 112—3. sz. Ipolyi kisebb munkái, I. k. 487. l.)

3. *Tard*. Vasfibula, karperecz, szántóvas, karika, nyílhegyek, kések, sisak-töredék, kardhüvely részlete *Ipolyi* gyűjteményében (l. Hampel-Beszédes «Ant. Préhist. Hongr.» II. k. 58—61. sz. XXIII. Tábla. Muz. n. 1876. 301. sz.) (Analogiák, *Moreau* Collection Caranda XI. XVII. és XVIII. Tábla.) Lásd a II. sz. táblánkat.

4. *Szendrő*. Nagy, meghajtott vas kés. Háromrét hajtott vastőr

bronz markolattal (I. Muz. n. 1865. 72. sz. Pulszky Ferencz «A kelta uralom emlékei» 11. l. 6. 7. ábra.) Lásd II. sz. táblánkat.

5. *Szihalom*. A «Földvár»-ban. Vas kések, nyílhegyek, sarkantyúk, vas edény, ezüst karpereczek (Muz. n. 1871. 64. sz. Irodalmát l. fentebb.) Ezüst csatt. Muz. n. 1876. 66. 301. sz.

6. *Szuhogy*. Nyílhegyek és egy 110 karikából álló ezüst láncz arannyal futtatva. (Muz. n. 1865. 27. sz.)

7. *A hatvan-miskolczi* vasut építésénél kiásott vas sarkantyúkat s lócsontvázakkal együtt fölfedett temetkezéseket ősmagyaroknak vagy általánosságban népvándorlás-korszakinak tartom.

Ugyancsak e korszakból valók azon két aransodrony karika és egy arany láncszem, a melyek Miskolcz környékéről kerültek a n. muzeum gyűjteményeibe. (I. Muz. n. 1878. 39. lap. 77. szám.)

Szendrei János.

A szádélői sziklavölgy természetrajzi és régészeti tekintetben. Feltűnő jelenség hazánkban, hogy a neolith kőkorbeli emberek, kerülve a nyílt lapályokat, fővölgyeket, inkább félre eső s nehezen megközelíthető szűk völgyekben, fensikokon s barlangokban szerettek tartózkodni. Vajon az egyes családok egymás iránti bizalmatlansága vagy az ellenséges törzsek és barangoló vadak támadásai elleni menekülés, elrejtőzés volt-e oka e körülménynek, meg nem állapítható; annyi azonban bizonyos, hogy különben e korbeli emberek a társaséletet kedvelték, mert a helyenként fölfedezett ily jelek szerint a megszállók tömegesen települtek le egy-egy területen s azon csekély távolságokban egymástól készítették lak és tűzhelyeiket. Ily őskori lak- és temetkezési helyül bizonyult Tornamegyében, Torna várostól mintegy két kilométernyire fekvő *Szádélői völgy* is, mely Szepsitől nyugot felé terjedő s hova tovább szűkülő két meredek mészkő-hegység képezte termékeny fővölgy egyik éjszak felé nyíló *sziklahasadékát képezi*. A természet folytonosan működő erejének egyik sajátos alkotása e nevezetes hely, mely önmagában méltó arra, hogy a turisták által látogattassék. Külső fekvésére, távlati képletére sokban hasonlít ehhez az Erdélyben fekvő *tordai sziklahasadék*, a mint azt néhány év előtt volt alkalmam a hely színén tapasztalni s képzetben ott a szádélóival összehasonlítani. Kétségtelenül mindkettő egy természeti oknak, egyenlő katasztrófának köszöni lételet.

A mint Tornavárost, kopár szürke kúpalakú mészhegyen búsongó váromjával elhagyjuk, Udvarnok felé haladva, a völgy északi meredek hegyoldalán két szűk völgy tűnik szemünk elé: egyik az *Aji*, másik pedig valamivel lennebb, a *Szádélői* néven ismeretes. *Udvarnokon* észak felé fordulva, döcögős úton elérjük *Szádélő* szerény helységet, melyen keresztül menve, attól mintegy ezer méternyire előttünk áll a csodálatra méltó sziklahasadék.

En augusztushó 28-kán egy gyönyörű nyári nap kora hajnalán, mint szoktam és legjobban szeretem, egyesegyedül látogattam meg e regényes völgyet azért, hogy zavartalanul élvezhessem a természet kiváló gyönyöreit s akadálytalanul, függetlenül tehessek tanulmányokat. Ily kirándulásoknál s régészeti ásatásaimnál sokszor volt alkalmam meggyőződni ama latin közmondás valóságáról: hogy «*qui habet socium, habet dominum*». Azért, hol egyedül is végezhetek valamit, nem igen keresek társakat. Egyedül rándultam tehát ki Torná-